

***Recomanacions sobre continguts
formatius en bioètica
per als professionals sanitaris***

**Comissió de formació del personal sanitari en
bioètica
Comitè de bioètica de Catalunya**

Juliol, 2002

Comissió de formació del personal sanitari en bioètica

- **Francesc Abel i Fabre**
Institut Borja de Bioètica. Universitat Ramon Llull
- **Marc Antoni Broggi i Trias**
Hospital Universitari Germans Trias i Pujol
- **Montserrat Busquets i Surribas**
EUI Universitat de Barcelona
- **María Casado González**
Observatori de Bioètica i Dret. Universitat de Barcelona
- **Maica Gil i González**
Institut d'Estudis de la Salut
- **Josep M. Martínez i Carretero**
Institut d'Estudis de la Salut
- **Màrius Morlans i Molina**
Hospital General Vall d'Hebron

Persones que han col·laborat en l'elaboració d'aquest document

Membres de la Comissió de formació del personal sanitari en bioètica

- **Francesc Abel**, president de l'Institut Borja de Bioètica, Universitat Ramon Llull
- **Montserrat Busquets**, professora titular, EUI Universitat de Barcelona
- **María Casado**, directora de l'Observatori de Bioètica i Dret. Universitat de Barcelona
- **Maica Gil**, responsable de l'Àrea de Bioètica de l'Institut d'Estudis de la Salut
- **Josep M. Martínez**, subdirector general de l'Institut d'Estudis de la Salut

Col·laboradors en les recomanacions de l'atenció hospitalària

- **M. Teresa Cabarrocas**, infermera consultora, col·laboradora de l'IES
- **Joan Lizarralde**, supervisor general, Hospital Clínic i Provincial
- **Núria Martí**, directora assistencial de l'Hospital Universitari Germans Trias i Pujol
- **Marta Pagès**, directora d'Infermeria Adjunta; Àrea Quirúrgica, Hospital General Vall d'Hebron
- **Isabel Pera**, unitat de medicina legal, Hospital General Vall d'Hebron

Col·laboradors en les recomanacions de l'atenció primària i sociosanitària

- **Pilar Loncan**, Fundació Residència Santa Susanna de Caldes de Montbui
- **Pilar Porcel**, responsable de la Xarxa sociosanitària (Vida als Anys), unitat Compte de Serveis de la Regió Sanitària Centre, CatSalut
- **Mercè Tella**, responsable de l'Àrea d'atenció al client de la Regió sanitària Costa de Ponent, CatSalut
- **Núria Terribas**, directora de l'Institut Borja de Bioètica, Universitat Ramon Llull

Col·laboradors de l'atenció en salut mental

- **Josep Ramos**, director de Sant Joan de Déu, Serveis de Salut Mental de St. Boi de Llobregat

Col·laboradors de l'Institut d'Estudis de la Salut

- **Mariona Creus**, tècnica de formació, responsable de l'Àrea d'Hospitals
- **Josep Arnau**, tècnic de la unitat d'avaluació de competències clíniques
- **Eulàlia Masachs**, tècnica de formació, responsable de l'Àrea de Salut Mental
- **Dolors Muñoz**, tècnica de formació, responsable de l'Àrea de Primària

Col·laboradors del Departament de Sanitat i Seguretat Social

- **Josep M Busquets**, responsable de Bioètica del DSSS

Introducció

En el si del Comitè de Bioètica de Catalunya del Departament de Sanitat i Seguretat Social es crea, el juliol de 2001, la *Comissió de formació del personal sanitari en bioètica*, com a un grup de treball que pretén compendiar els diversos continguts que haurien de conèixer els professionals sanitaris en els diferents àmbits on realitzen les seves tasques.

El document que ara es presenta és fruit del treball que aquesta Comissió de formació ha elaborat durant un any. Val a dir que també s'ha comptat amb la col·laboració d'experts de diversos àmbits per tal que el recull de continguts sigui al més acurat possible. Aquest document, doncs, té per objectiu oferir a tots els centres sanitaris un seguit de recomanacions sobre temes o aspectes bioètics que haurien de conèixer els professionals que hi treballen per tal de poder resoldre els dilemes que planteja la pràctica diària. És un document orientatiu per a les institucions responsables de la formació del personal sanitari.

És un deure de les institucions sanitàries el fet de liderar i promoure activitats de bioètica a través de les diverses possibilitats que dóna la formació continuada. En aquest sentit, es creu necessari que tots els professionals sanitaris tinguin una formació bàsica sobre els criteris ètics que cal tenir en compte a l'hora de desenvolupar la professió. Cal reflexionar sobre els valors propis i els models ètics que ens envolten, amb la finalitat de fonamentar les respostes i les actuacions dels professionals.

S'ha optat per una classificació de les recomanacions tenint en compte els diferents àmbits sanitaris. Tot i això, s'han volgut llistar els aspectes ètics bàsics que qualsevol professional, sigui de l'àmbit que sigui, hauria de conèixer.

Molts dels problemes o dilemes que sorgeixen de la pràctica diària no poden abordar-se des d'una perspectiva única. Per això s'entén que la formació que s'hauria de seguir per tal de poder resoldre aquestes qüestions des del vessant ètic hauria de ser multiprofessional i multidisciplinària. A partir d'aquesta línia, val a dir que per portar a terme aquestes activitats de formació continuada es recomana una metodologia activa, amb treball de grups basats en la discussió de casos i situacions reals aportats pels mateixos professionals que hi intervinguin. El format que es proposa per a aquestes activitats són activitats curtes –tallers, cursos o seminaris–, periòdiques, modulars i de formació en servei.

Objectiu del document

Proposar una relació de temes bioètics sobre els quals convé que rebin formació els professionals dels centres d'atenció primària, hospitalària, sociosanitària, salut mental i gestors de les organitzacions sanitàries.

Directori d'institucions catalanes que fan formació en bioètica

Fundació Doctor Robert. Universitat Autònoma de Barcelona

Casa de Convalescència
C/ Sant Antoni M. Claret, 171
08041 Barcelona
Tel.: 93 433 50 00
Fax: 93 433 50 06
a/e: sec.academica@drobert.es

Institut Borja de Bioètica. Universitat Ramon Llull

Santa Rosa, 39-57, 3a planta
08950 Esplugues de Llobregat
Tel.: 93 600 61 06
Fax: 93 600 61 10
a/e: bioetica@ibb.hsjdbcn.org
Web: <http://ibb.hsjdbcn.org>

Institut d'Estudis de la Salut

C/ Balmes, 132-136
08008 Barcelona
Tel.: 93 238 69 00
Fax: 93 238 69 10
a/e: institut@ies.scs.es
Web: <http://www.iesalut.es>

Observatori de Bioètica i Dret. Universitat de Barcelona

Parc Científic de Barcelona
C/ Baldiri Reixac, 4-6, torre D, 4t
08028 Barcelona
Tel/Fax: 93 403 45 46
a/e: Obd@pcb.ub.es
Web: <http://www.ub.es/fildt/bioetica.htm>

Catedra d'Ètica de la Universitat de Barcelona

Gran Via de les Corts Catalanes 585

08071-BARCELONA

Tel.: 93 403 55 77

Fax: 93 403 55 79

a/e: master@d1.ub.es

Web: <http://www.ub.es/bioqua>

Aquest directori no pretén ser exhaustiu, sinó un recull de les institucions més rellevants.

CONTINGUTS FORMATIUS PER ALS PROFESSIONALS DELS CENTRES SANITARIS

Sumari

- Continguts bàsics per a tots els professionals sanitaris
- Continguts específics sobre l'atenció primària de salut
- Continguts específics sobre l'atenció hospitalària
- Continguts específics sobre l'atenció sociosanitària
- Continguts específics sobre l'atenció en salut mental
- Continguts específics sobre la gestió de les organitzacions

Continguts bàsics per a tots els professionals sanitaris

1. Introducció a la bioètica

- 1.1. Origen
- 1.2. Concepte
- 1.3. Principis (autonomia, no maleficència, beneficència, justícia)
- 1.4. Enfocaments interculturals de la bioètica (antropològic, psicològic, sociològic)

2. Sistemes normatius

2.1. Ètica

2.1.1 La persona com subjecte ètic

- 2.1.1.1 L'adquisició d'un sistema ètic propi
- 2.1.1.2 La consideració social dels valors

2.1.2 Valors ètics (la veritat, la vida, la llibertat individual, la intimitat)

2.1.3 L'ètica de les decisions

2.1.4 Metodologia de la presa de decisions

2.2. Deontologia

2.2.1 Els deures professionals. Codis deontològics

2.2.2 La competència professional com a deure ètic

2.3. Dret

2.3.1 Legislació (Llei d'ordenació sanitària de Catalunya; Llei 21/2000 sobre els drets d'informació concernents a la salut i a l'autonomia del pacient i a la documentació clínica; *Ley general de sanidad*; Llei del medicament; *Ley básica reguladora de la autonomía del paciente y de derechos y obligaciones en materia de información y documentación clínica*)

2.3.1.1 El conveni del Consell d'Europa sobre biotecnologia i biomedicina

2.3.1.2 Declaracions de drets

2.3.2 Els drets en l'àmbit sanitari; drets dels usuaris o de les persones vers la salut, drets dels professionals, l'objecció de consciència; les voluntats anticipades

3. Ètica de la distribució de recursos sanitaris i de la gestió
 - 3.1 La presa de decisions en la gestió sanitària
 - 3.2 Relació dels professionals amb la indústria farmacèutica
4. Instruments per al desenvolupament de la bioètica en les institucions sanitàries
 - 4.1 Els comitès d'ètica assistencials i els comitès d'assaigs clínics: origen, tipus, funcions
 - 4.2 La informació i el consentiment informat. La confidencialitat i el secret professional
 - 4.3 El treball en equip
 - 4.4 La relació terapèutica: comunicació entre usuari, malalt, família i els professionals sanitaris
 - 4.5 Bioètica i interculturalitat

Atenció primària de salut

Si bé els comitès d'ètica assistencial des del principi de la seva existència han dut a terme la seva tasca en l'àmbit hospitalari, en el moment actual on a nivell d'atenció primària cada vegada és més freqüent la presència de pacients amb malalties incurables i avançades, es fa necessària l'adaptació d'aquesta nova situació i, per tant, els equips de professionals sanitaris cal que se'ls doni la formació pertinent amb la finalitat de poder-los atendre convenientment. La metodologia de la presa de decisions haurà de ser adoptada com a forma de treball habitual per orientar els dilemes ètics que ens presenta cada dia el tracte amb aquests malalts.

El dia a dia en atenció primària ens porta, doncs, a la necessitat d'ampliar el concepte d'excel·lència professional, entenent que no n'hi ha prou amb millorar els coneixements científics dels professionals, sinó que cal formar-los en la capacitat per gestionar i donar respostes a les noves situacions que van sorgint amb l'exercici quotidià, en les que també entra en joc la decisió ètica.

A banda dels continguts bàsics, cal fer recomanacions específiques sobre els següents àmbits:

1. Confidencialitat de les dades clíniques a l'atenció primària de salut
2. Aspectes específics d'atenció a la comunitat i a la família
3. Aspectes específics d'atenció als diferents grups d'edats: infants, adolescents, persones grans
4. Aspectes específics d'atenció a persones en situacions especials: el malalt terminal i el cuidador; el malalt crònic; pacients amb malalties incurables avançades des del diagnòstic fins la fase terminal (sida, malalties degeneratives, càncer, etc.); els discapacitats; els malalts dements
5. L'atenció domiciliària
6. Conflictes entre decisions individuals i salut pública
7. La salut reproductiva
8. Els maltractaments
9. Tractaments fútils
10. Gestió dels recursos: equitat, derivació a especialistes, proves complementàries, llistes d'espera, incapacitats laborals

Atenció hospitalària

Alguns dels temes més importants en l'àmbit hospitalari amb relació a l'ètica, són els que s'esmenten a continuació.

En primer lloc, el consentiment informat respecte al qual és important oferir al pacient una informació àmplia. S'ha d'entendre el consentiment informat com el dret que qualsevol persona té de ser informada sobre les conseqüències i les repercussions que un tractament o procediment determinats poden tenir sobre la seva persona, tant físicament com psicològicament i social.

Pel que fa a l'aferrissament terapèutic, cal dir que avui dia hi ha un consens generalitzat que no tots els tractaments que allarguen la vida biològica són beneficiosos per al pacient. La utilització de mitjans fútils no és justificable de cap de les maneres ni per l'obligació del metge vers al malalt ni per la pressió familiar. Per aquest motiu, cal donar una explicació correcta, adequada, educada i respectuosa al pacient.

El fet de posar en marxa el document de les voluntats anticipades ajudarà a actuar en conseqüència respecte als tractaments i s'evitarà el problema de l'aferrissament terapèutic. Cal que aquest document sigui entès, reconegut i respectat com a legítima voluntat (a la que tota persona té dret) respecte a decidir sobre quina és la manera que vol viure els esdeveniments que puguin tenir repercussió en la seva manera d'entendre les diferents etapes del seu cicle vital. Cal deixar de banda els criteris exclusivament de productivitat, per assolir criteris més humanitzadors i ètics.

Pel que fa l'autonomia del pacient a l'àmbit hospitalari, s'observa una manca d'estimulació envers algunes activitats de la vida quotidiana com la mobilitat, la higiene o l'alimentació del malalt. S'integra poc al pacient i al seu entorn en el procés de salut.

En referència a la seguretat dels pacients, s'hauria de tenir en compte la seguretat física i la psicològica.

Pel que fa a la confidencialitat, el secret professional, la informatització de la història clínica i la protecció de dades cal dir que els professionals de la salut han de respectar el secret de tota la informació de natura confidencial, obtinguda en l'exercici de la seva professió.

A banda dels continguts bàsics, cal fer recomanacions específiques sobre els següents àmbits:

1. L'autonomia del pacient; el consentiment informat; rebuig al tractament, l'aferrissament terapèutic; les voluntats anticipades
2. La confidencialitat, el secret professional, la informatització de la història clínica, la protecció de dades)
3. La intimitat dels pacients
4. La seguretat dels pacients
5. El tractament del dolor
6. Els problemes ètics en les unitats de cures intensives i de reanimació
 - 6.1 Especial problemàtica del pacient pediàtric
7. La mort digna; l'eutanàsia
8. Les situacions d'urgència
 - 8.1 La presa de decisions
 - 8.2 Les infraestructures i els equipaments sanitaris
9. L'ètica de la investigació
 - 9.1 Els assaigs clínics
 - 9.2 Utilització dels recursos assistencials per a la investigació
10. Els trasplantaments i la donació d'òrgans
11. L'avortament
12. Els maltractaments

Atenció socio sanitària

Les persones grans amb malaltia, les persones amb malaltia terminal i les persones amb malalties cròniques evolutives i dependència funcional són la població diana de l'atenció socio sanitària.

L'atenció als usuaris descrits com a socio sanitaris consisteix en una atenció integral, global, inserida a la comunitat, interdisciplinària, harmònica i equitativa. La complexitat de l'atenció socio sanitària on convergeixen factors clínics, socials i econòmics, l'augment de l'esperança de vida de les persones grans i l'increment de la varietat en les línies de l'oferta assistencial ha plantejat nous reptes als professionals socials i sanitaris.

El món socio sanitari és el marc on conflueixen els valors dels professionals assistencials, socials, dels gestors, de les famílies i el que és més important els dels pacients; la convergència d'aquests valors converteix l'àmbit socio sanitari en un marc moral únic on apareixen conflictes ètics que precisen d'una especial atenció.

Els principals temes que conformen el gran debat de la bioètica, com són l'autonomia del malalt, el respecte a les preferències del pacient, la confidencialitat, el treball en equip, la mort digna, els tractaments, etc. són tan freqüents en els centres i serveis socio sanitaris com perquè els equips multidisciplinaris dedicats a l'atenció socio sanitària precisin d'una formació acurada en aquest camp per tal que puguin afrontar els conflictes ètics en el seu dia a dia.

A banda dels continguts bàsics, cal fer recomanacions específiques sobre els següents àmbits:

1. Concepte d'usuari en l'atenció socio sanitària. La importància de la persona; la importància de la família
2. Principis ètics com a criteris de gestió i d'atenció en els centres socio sanitaris
3. Mort digna
4. Confidencialitat
5. Tractaments (refús del tractament, nutrició artificial, nutrició parenteral, control del dolor, tractament fútil, abús de farmàcia)
6. Demandes inapropiades del pacient
7. Protecció dels drets en persones vulnerables
8. Recerca clínica
9. Problemes de recursos, equitat
10. Treball en equip
11. Actitud del professional davant les especificitats concretes de les diferents patologies (la geriatria, les malalties neurològiques, els estats de coma persistents, els malalts pal·liatius oncològics) i l'entorn (hospital d'aguts, centre socio sanitari o domicili) en la presa de decisions

Salut mental

Les persones que pateixen trastorns mentals greus constitueixen un repte extraordinari per a l'ètica del principi d'autonomia i, en l'aplicació d'aquest, per als professionals de la psiquiatria. En efecte, tant l'aplicació del criteri com el seu contrari poden generar situacions poc acceptables per al pacient, la família o terceres persones, inclosos el món jurídic o la comunitat. L'entorn de l'hospitalització és especialment sensible a aquesta dificultat, però el context social de la salut mental al nostre país amplia la llista de problemes a molts altres àmbits de l'atenció. En aquest sentit, també els nous models d'atenció comunitaris generen dilemes ètics fonamentals.

Els objectius de la formació ètica en el camp de la salut mental han de ser:

Reflexionar en un entorn interdisciplinari sobre la importància jurídica, social i terapèutica del principi d'autonomia en psiquiatria. Comprendre els seus límits en situacions concretes.

Clarificar el concepte de competència mental i aproximar-nos a l'elaboració de criteris per a la seva valoració.

Adquirir consciència del conjunt de situacions procedents del context social i de la pròpia pràctica clínica i jurídica que amenacen o dificulten la presa de decisions en aquest camp.

A banda dels continguts bàsics, cal fer recomanacions específiques sobre els següents àmbits

1. La perspectiva històrica de la relació entre la bioètica i la psiquiatria. La situació actual
2. Els factors de confusió en les decisions ètiques que afecten persones amb trastorn mental
3. Principals problemes ètics en l'àmbit psiquiàtric
4. Autonomia i competència per decidir en el malalt psiquiàtric
5. Com s'avalua la competència?
6. L'hospitalització. Criteris de voluntarietat i involuntarietat
7. L'hospitalització del menor
8. La incapacitació
9. Tractaments especials i mesures restrictives en psiquiatria: dret a la protecció de la salut i drets de primer ordre (contenció, aïllament, teràpia electroconvulsiva, psicocirurgia)
10. Drets dels malalts mentals: confidencialitat, intimitat, seguretat
11. Deures dels malalts mentals: el diagnòstic com a coartada?
12. L'experimentació amb persones amb trastorns mentals greus
13. El canvi de valors en la pràctica psiquiàtrica actual: el model assistencial comunitari
14. Responsabilitat de la família, els professionals i la societat
15. La cura de les activitats de la vida diària (higiene, alimentació, medicació)
16. Oferta de recursos i equitat

Gestió de les organitzacions

A les darreres dècades s'ha produït un canvi molt important en l'entorn de treball dels professionals sanitaris. Cada cop més, aquests porten a terme la seva tasca en el marc de xarxes d'atenció i d'organitzacions sanitàries complexes en les quals es dona una elevada interdependència i interdisciplinarietat. Aquestes organitzacions generen noves formes d'interacció entre els diferents professionals sanitaris, els agents socials, els pacients i les institucions sanitàries i es plantegen nous dilemes ètics que cal abordar de manera específica per conciliar els interessos dels diferents elements implicats.

A banda dels continguts bàsics, cal fer recomanacions específiques sobre els següents àmbits:

1. Filosofia en la gestió de les institucions.
 - 1.1 Importància d'un marc filosòfic que inclogui principis ètics i els drets humans; implicació dels professionals dins la gestió
 - 1.2 Ètica personal, ètica professional i ètica institucional
 - 1.3 Problemàtica específica de la gestió dels serveis sanitaris
2. Aplicació dels principis ètics en la gestió de recursos humans i materials
3. Criteris de resultats (introducció de criteris ètics en l'anàlisi i l'avaluació dels centres sanitaris)

Recomanacions

La Bioètica cal que es consideri com una de les eines fonamentals del currículum de tots els professionals sanitaris.

Cal que s'incrementi la formació de tots els professionals sanitaris en continguts propis de la bioètica.

Al marge de les institucions que formen els professionals sanitaris en el pregrau, fonamentalment les universitats, cal que els centres assistencials incloguin dins de les seves activitats docents, que s'imparteixen en el propi centre, la formació en bioètica.

Aquesta formació ha de ser de caràcter transversal, i amb una visió multidisciplinària